

JERZY SNOPEK

Két reformer

Andrzej Zamoyski és Széchenyi István

A két kiváló reformpolitikus, Andrzej Zamoyski és Széchenyi István összehasonlító jellemzésének kísérlete némileg kockázatos. Mielőtt ismertetnénk, hogy milyen hasonlóságok és közös jegyek kapcsolják össze a fent említett államférfiakat, s életútjukat, illetve eredményeiket és érdemeiket taglalnánk, alapvető különbségekbe ütközünk.

Először is: eltérő korokban működtek. A felvilágosodás reformprogramjához kötődő Zamoyski (1717–1792) két nemzedékkal volt idősebb Széchenyinél (1791–1860). Széchenyi több mint fél évszázaddal később, megváltozott politikai, civilizációs és kulturális helyzetben kezdte el közéleti tevékenységét.

Az említett különbségek másik meghatározó tényezője az, hogy a két reformer ma milyen helyet foglal el honfitársai tudatában. Széchenyi, a „legnagyobb magyar”, a modernizáció szellemének megtestesítője folyamatosan jelen van a magyar nemzeti emlékezetben és a társadalmi köztudatban. Andrzej Zamoyski összehasonlíthatatlanul szerényebb helyet foglal el a lengyel történelmi hősök oszlopcsarnokában. A történészek körében ugyan köztiszteletnek örvend, de tevékenységének és érdemeinek emlékezete csak szűk értelmiségi körökben fedezhető fel. Nem lett része a közösségi emlékezetnek, személyét nem övezi kultusz. Jellemző az az anekdota, amelyet a kiváló történész, Władysław Konopczyński mesélt környezetének. A Varsói Tudós Társaságban az alábbi címmel készült előadást tartani Andrzej Zamoyskiról: *Az ex-kancellár tragédiája*. A címmel kapcsolatban arról faggatták előzőleg, hogy Bismarckról fog-e beszélni. Azt felelte, hogy Zamoyskiról. „Ama nagy férfiúról, Janról? – Nem, Andrzejről. – Arról-e, aki az 1860-as években politizáló társa volt Aleksander Wielopolskinak?”

Az utódok emlékezetében folyvást izgató e nagy lengyel reformátor, feddhetetlen jellemű férfiú és kiváló szellem életének talánya. Kísérlet tesztek e kérdés megvilágítására. 1717-ben született (a kutatók többsége sokáig úgy tartotta, hogy egy évvel korábban!). Kilencévesen szülei Lipcsébe küldték tanulni: ezt követően Párizsban és Göttingában, s valószínű-

leg Rómában és Angliában csiszolta szellemét. Tanulmányai befejezése után váratlan döntést hozott: belépett a szász választófejedelem hadseregébe, de a következő években is módszeresen tágitotta szellemi horizontját, különösen a jog és a közgazdaság területén. Így a XVIII. század hatvanas éveinek kezdetén „szellemi és jellembeli fejlettségét illetően teljesen kiteljesedett emberként lépett színre”. Már akkor hatalmas birtokokkal rendelkezett, többek között az egész inowrocławwi vajdaság az övé volt. 1760 körül politikailag Czartoryski felvilágosodott táborához csatlakozott, egyre inkább tudatában lévén a reformok szükségességének. A saját birtokain be is vezette őket: felszabadította a jobbágyokat, olyanformán, hogy az úgynevezett „úrdolgát” pénzzel tette megválthatóvá.

A rendelkezésünkre álló dokumentumokból tudjuk, hogy Zamoyski életútja felnőtt korának küszöbéig inkább nyugodtnak mondható: híján van drámai kitérőknek, szenvedélyes útkeresésnek, lázadásnak és fékezhetetlen rajongásnak – mindannak, ami Széchenyi ifjúságát jellemezte. Ez bizonyára részben eltérő vérmérsékletükből eredt, de következménye volt a XVIII. század derekán, valamint az 1800-as évek harmadik évtizedében uralkodó kulturális mintákból adódó különbözőségeknél is. Zamoyskára, az ifjú arisztokratára, a Nyugaton művelődött, s a Nemesi Köztársaság felvilágosodott honpolgárai körében forgolódo fiatalemberre a felvilágosodás eszméi hatottak. A hasonló körülmények között, de több évtizeddel később nevelkedett Széchenyire mind a felvilágosodás ideái, mind a romantika új szellemi mintái – élén az individualitás kultuszával – hatást gyakoroltak. A fiatal Széchenyi példaképe, mint köztudott, Byron volt.

Megemlíthetem azt a – nemzetünk helyzetét tekintve – nem kevésbé jelentős tény is, hogy mind Andrzej Zamoyski, a megállapodott ifjú 1740 körül, mind a „hamletizáló” Széchenyi 1809-ben a haza érdekeivel ellentétes hadseregek szolgálatába lépett. Mindez nem zavarta őket abban, hogy később a haza szolgálatában érdemdús államférfiakká váljanak.

Zamoyski – Széchenyivel ellentétben – nem álmodozott saját hatalomról, nyugodtan végigjárta a mind nagyobb társadalmi, politikai magaslatokra vezető utat, vállalva az ezzel együtt járó kötelességek növekvő terhét is. 1761-ben így lett – a Czartoryskiak támogatásával – a feljebbviteli királyi bíróság elnöke. Ebben az állásában „becsületes és megvesztegethetetlen emberként” lett ismert. A bíróságokon terjedő

korruptió ellen küzdve az országot elárasztó „hitvány pénz” ellen is fellépett. Amikor bemutatkozott az 1764-es király-jelölő országgyűlésen, azonnal kitűnt a többiek közül a Nemesi Köztársaság gyengeségeinek tökéletes ismeretével, és a kívánatos jogi-rendszerbeli változtatásokat illetően konkrét javaslatokkal állt elő. Rövidesen beterjesztette a kormányzat jobbítását és a gazdaság rendbetételét célzó elképzeléseit. Kiemelte az Állami Pénzverde létrehozásának szükségességét, az Egyház birtokjogainak korlátozását, a jobbágyok helyzetének javítását.

Zamoyski már 1764-ben átvette az egyik legmegtisztelőbb állami hivatalt: a Lengyel Királyság fő-kancellárja lett. Ennek a tisztségnek három éven át történő betöltése után érkezett el Zamoyski számára – a kiváló lengyel történész, Jerzy Łojek megfogalmazása szerint – „a legdicsőségteljesebb pillanat”: „Amikor a Szejm 1767-es őszi ülésén, október tizenharmadikáról tizennegyedikére virradó éjszaka idegen hatalmi fegyveres erővel letartóztatták és külföldre hurcolták az ellenzék négy élvonalbeli vezetőjét [...], s a király e törvénysértés ellen nem kívánt tiltakozni, Andrzej Zamoyski nyilvános kihallgatáson adta vissza a kancellári pecsétet és mondott le hivataláról. [...] E nagyvonalú, látványos politikai döntés alapozta meg Zamoyski nem mindennapi politikai tekintélyét.” 1773-ban az „ex-kancellár” – ahogy őt hívták – tagja lett a nyolc főből álló Nevelésügyi Bizottságnak, amelynek az egész lengyel iskolarendszer megreformálása volt a feladata.

Még a Nemesi Köztársaság megjavításának szükségességét látó király is, aki felvilágosodott ember volt, nagy tisztelettel viseltetett az „ex-kancellár” iránt, akinek valóban irigylhetetlen jellemét. Ismerve a jogban való jártasságát, 1776-ban rábízta az új törvénykönyv előkészítését. Teljesen nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az állam gyengeségének forrása az elavult, képlékeny jogrendszerben keresendő. Az új törvénykönyv előkészítéséhez Zamoyskinak (és munkatársainak) két évre volt szüksége. A felvilágosodás filozófiájának megfelelően a társadalmi viszonyok racionalizálására helyezte a hangsúlyt. Föllépett a származási kiváltságokon alapuló jogok ellen, igazságosságot és nagyobb szabadságot követelt a jobbágyoknak (s a polgároknak is). Azt vallotta, hogy a jobbágy-állapot ellentétes mind a természettel, mind a keresztény vallás parancsolataival. A jobbágyság helyzetének a készülő törvénykönyv tervezetében kifejtett javítására nemcsak a humanitá-

rius elvek, hanem a gyakorlati tapasztalatok is ösztökélték, vagyis az, hogy így javul a mezőgazdaság helyzete, s ennek következtében „a városok is újjászületnek” (Zamoyskihoz tehát közel álltak a fiziokrata ideák). A reformátor különös figyelmet fordított az Egyház intézményére, amely akkor – bizonyos tekintetben – állam volt az államban. Zamoyski a papság birtokainak korlátozását, a szemlélődő és teljes egészében a Vatikántól függő rendek felszámolását tervezte.

Az általa elvégzett munka csodálatot kelt, bár – mint ezt a már említett kiváló történész, Władysław Konopczyński megjegyezte – „Zamoyski nem radikális és semmiképpen sem felforgató”.

A tervezet az állam működési elveit racionális alapokra helyezi, hogy az intézményrendszer ne haladjon előre túlzott mértékben a demokratizálás útján. Meghagyja a rendi különállás elemeit, és számos kérdésben a nemesség jóakarátára és bölcsességére bízta a megoldást. „A polgárságnak a lehető legjobbat kívánja, de a törvényhozó hatalomtól távol tartja a polgárokat.” Kiemeli annak szükségességét, hogy a polgárok „beszüremkedjenek” a nemesi rendbe.

Mindebből jól kitűnik, hogy Zamoyski tartott a túlságosan gyors, radikális változásoktól. Úgy vélte, hogy azok káoszhoz, s végkövetkezményként – zsarnoksághoz vezetnének.

Zamoyski tervezete azonban ebben a formában is elfogadhatatlan volt a kiváltságos osztályok számára. Egy propaganda-hadjáratot követően, amelyben nagy szerepet játszott a klérus (Archetti nunciussal az élen), a szejm 1780-ban elvetette. A kutatók egy része szerint Zamoyski javaslatai közül több is bekerült az 1791. május 3-i Alkotmányba, de hasonló reformoknak csak 1830 után jött el az idejük.

A súlyos csapás után azonban visszanyerte régi kedélyállapotát, örömét lelta a családi életben és abban, hogy ahol tudott, jót cselekedhetett. Ráhagyományozta reformideáit és a Köztársaság megjavítására irányuló elkötelezettségét a lengyel felvilágosodás alighanem legkiválóbb politikai közírójára, a polgári származású Stanisław Staszicra, akihez – mint fiainak nevelőjéhez – hosszú éveken át szoros kapcsolat fűzte.

Lássuk most Széchenyi István életútját! A magyar államférfi közéleti tevékenysége lényeges hasonlóságokat mutat Zamoyski pályájával (noha a lengyel reformer eszméi kevésbé termékeny talajra találtak),

egyéni sorsukat összevetve azonban döntőek a különbségek.

„A legnagyobb magyar” 1791-ben született. Az újkori Európa egy kivételes pillanatában látta meg a napvilágot. A francia forradalom ekkor forrta ki a maga művét. A népek, vagyis azok legjelesebb képviselői, akik „francia módon” akartak a történelem kedvébe járni, Párizsra vetették szemüket. Mind Magyarországon, mind Lengyelországban a franciaországi események hatására formálódik a jakobinus mozgalom. Tegyük hozzá, hogy a magyar jakobinusok lelkesedésének az vetett véget 1795-ben, hogy vezetőit nyilvánosan lefejezték a budai Vérmezőn.

Metaforikus kifejezésmóddal élve: Széchenyre már kora gyermekkorában „rávillant” Napóleonnak a forradalom zűrzavarából kiemelkedő csillaga, amely később, fiatal korában, a francia hadak ellen harcoló Habsburg-hadsereg katonájaként is elkísérte. Az akkori magyar nemesség Béccsel való kapcsolata különféle változásokon ment keresztül. E nemesség az országgyűlésen a nemzeti lét szempontjából fontos pontokat vetett fel, így az anyanyelv ápolásának kérdését is. Ezzel együtt a neves magyar arisztokraták, ha nemzeti önazonosságukat hangsúlyozták is, elnémetesedőben voltak. Többnyire Bécsben laktak, s magyarországi birtokaikon inkább vendégként fordultak meg. Így volt ez a nagy reformer apjával, s így történhetett volna magával Széchenyi Istvánnal is. Széchenyi Ferenc a felvilágosodás szellemének megfelelő, gondos neveltetésben részesült. Korán bejárta Angliát, s – akárcsak később a fia – gondosan tanulmányozta az angol gazdaság rejtelmét. Csodálatos könyvtárát a nemzetnek ajándékozta, s ezzel megalapozta az ő nevét viselő budapesti Országos Könyvtár gyűjteményét. Mindazonáltal főként németül beszélt.

Széchenyi István, noha otthon, családtagjaival többnyire német nyelven társalgott, apja határozott kívánságának eleget téve, gyermekkorában magyarul is tanult. Tizenhét éves korában belépett a császári-királyi hadseregbe, és részt vett a Napoleon-ellenes hadjáratokban. Ez már teljesen más „iskola” volt. Napoleon bukása után ő is úgy érezte magát, mint a partra vetett hajótörött. Látta a visszatérő és a régi rendet újjáépítő ódon feudális világ ellentmondásait. Látta arisztokrata osztályos társainak elégedettségét, részt vett a kivilágos-kivirradtig táncoló, örömteli Bécsi Kongresszuson, a Szent Szövetség megszületésének folyamatában. Még hagyta, hogy a mulatozá-

sok, a széptevések, a futó szerelmek örvényei magukkal ragadják, de mind gyakrabban fogta el a fojtogató nyugtalanság. Vajon az egész háborúsdinak ez lenne az értelme? Gyötörték a kérdések: ki is ő tulajdonképpen, s milyen ügyeknek kellene a szolgálatába állnia... Egy ideig a különféle lehetőségek, tervek, vágyálmok között vergődött, anélkül, hogy megtalálta volna helyét az életben. Nagy ember akart lenni: író, tudós, államférfi, katona, de tudatában volt felkészültsége, műveltsége hiányosságainak. E lelki „felbolydultságában” fedezte fel a romantikus költészetet, különösen – mint már említettem – Byront. Olvasmányainak hatása alatt saját élete dramatizálásába fogott. Érzelmeiben szenvedélyes, szeszélyes és önző volt, de képes volt rideg, számító „játékos” is lenni. Egy eset – mintha a sors rendezte volna – rádöbentette az utazás eszméjének fontosságára, noha már addigi életében is többször eljutott a nagyvilágba. Pozitív eredményekkel jártak angliai útjai (mintegy apja nyomdokain járva). Először 1815-ben utazott Angliába. Megfordult az ottani legelőkelőbb társaságokban, kedvtelve tanulmányozta az angol parlament működését, s elmélyült az angolok gazdasági eredményeinek titkaiban is. Egyre világosabban látta a korszerűen szervezett polgári társadalom és a közép-európai társadalmak, különösen a Habsburg Birodalom ódon feudális szerkezetei közötti szakadékot. A különbségek szembetűnőek voltak – már csak azért is, mert a háborús korszak lezárulásával véget ért a gazdasági konjunktúra, és hosszantartó társadalmi és gazdasági válság köszöntött be. Amikor Széchenyi rádöbent erre, megfogalmazódott benne a legfőbb cél: betemetni a fejlett nyugati országok és elmaradott, szegény hazája közötti szakadékot, amely a megelőző időszakban tovább mélyült. Bizonyára nem tudta, milyen darázs-fészekbe nyúl bele, milyen hatalmas erőket szabadít ki – olyan erőket, amelyek saját egzisztenciáját, társadalmi rétegét, megszokott világát is fenyegetik majd.

Az iménti Hamlet Fortinbrasszá alakult át (ugyanakkor ebben a „Fortinbrasban” mindvégig megmaradt valami Hamletből). Első angliai útjából Széchenyi azzal a meggyőződéssel, tanulsággal tért vissza, hogy hazájában három dolgot érdemes tanulmányozni: az angol alkotmányt, a lótenyésztést és a gépeket. Mindazt pedig, amit a legjobbnak vélt, igyekezett hazájába is átplántálni. A saját birtokán bevezetett reformokkal kezdte, ahogyan egykor Andrzej Zamoyski.

1825-ben olyan látványos tette szánta el magát, amely közismertté tette nevét, s amelyvel elismerést, tiszteletet szerzett magának.

A reformkorszakot megnyitó országgyűlésen birtokainak egy évi jövedelmét felajánlotta a Magyar Tudományos Akadémia létrehozására (a felvázolt elsődleges cél a nemzeti szellem és az anyanyelv fejlesztésének támogatása volt). Néhány nappal később találkozott Metternichkel, aki azt tanácsolta neki, hogy közéleti tevékenysége során ne veszítse el a józan eszét, illetve fenyegetően arra hívta fel a figyelmét, hogy a Széchenyi és barátai által felvetett ügyekben a kezdeményezés joga kizárólag a királyt illeti meg. Széchenyi külön memorandumban, rendkívül visszafogott stílusban válaszolt e felvetésekre. A mindenható kancellárral folytatott konzultációk ezzel nem értek véget. Németh László némi iróniával úgy fogalmazott: „a legnagyobb magyarnak” volt annyi érzéke, hogy a magyar patriotizmus és a bécsi udvar iránti lojalitás között egyensúlyozzon. Nehéz ezeknek az elköteleződéseknak bármelyikét is megkérdőjelezni. Széchenyi „ilyen” is volt és „olyan” is. Ebben semmi ellentmondást nem látott, s nem is akart látni.

Eközben a nemzet és az ország életének megannyi kérdésével foglalkozott, és napi rendszerességgel dolgozott a köz érdekében. Gondolkodását meghatározta a harmonikus fejlődés eszméje, ugyanakkor kihívást jelentett számára a nemzethalál, az idegen népekbe való beolvadás apokaliptikus víziója is. Egyrésztől fajtiszta lovakat tenyésztett, közintézményeket alapított, hidakat és malmokat épített, folyókat szabályozott és törvényeket reformált, másrésztől pedig folyton az anyanyelv ápolására szólított fel, mert úgy látta: enélkül a nemzet nem maradhat fenn. Ez a vezérmotívuma *Hunnia* című művének. Ennek az intellemtnek az a tény adott drámaiságot, hogy egy (általa) nem teljesen elsajátított nyelven fogalmazódott meg, amelyet mintegy az „elnemzetlenítő”, személytelen erőktől ragadt vissza kétségbeesésében.

Meglepőnek tűnhet Széchenyi kimeríthetetlen invenciója és energiája – különösen, ha ismerjük naplóbemjegyzéseit is, amelyekben viszont állandó bizonytalanságának, enerváltságának és kedvetlenségének adott hangot, miközben egészségi állapotára is panaszkodott. Mindenütt jelen volt, minden reformmozgalmat pártfogott, úrrá lett az elégedetlenkedő-

Vermeer szobája (olaj, vászon, 60 × 50 cm, 2016)

kön, s írásban bizonyította a maga igazát. A harmincas években a magyar közélet középpontjában találjuk. De egyre inkább falakba ütközött, amelyeket hosszabb távon sem tudott áttörni. Ez a szükségszerűség már e rendkívüli évtized kezdetén is kirajzolódott.

1830-ban ugyanis megjelent Széchenyi *Hitel* című munkája (a hitel a nagy reformernél egyszerre erkölcsi és közgazdasági–pénzügyi fogalom.) A reformok alakulása szempontjából ez a könyv alapmű. Elsősorban a szerző saját tapasztalatai alapján, nem pedig idegen közgazdasági munkák hatására íródott. Széchenyi az ősiség mindenható joga ellen lépett fel benne. E negatív tételből egyre messzebbre mutató következtetésekre jutott. Mindenkinek álljon jogában birtokot eladni és birtokot venni, tehát jogilag mindenki egyenlő kell, hogy legyen, vagyis mindenki viselje a közterheket. Az ipari termelésnek pedig mentesnek kell lennie a feudális struktúráktól. Az egy évvel később közzétett *Világban* ezek az eszmék apránként beépülnek a polgári átalakulás programjába, míg Széchenyi koncepciójának a harmadik „stádiuma” éppen *Stádium* címet viselő munkájában fogalmazódik meg. Ez a mű már nem jelenhetett meg a Habsburg Birodalomban. Lipcsében nyomtatták ki, de példányai egy részét visszacsempeszték Magyar-

országra, így gyorsan ismertté vált a hazai közegben is. Széchenyi a maga merész, forradalmi eszméit továbbfejlesztve is messze elkerült bizonyos alapvető kérdéseket. Nem kezelte komolyan azt a problémát, hogy kinek kell ezeket az eszméket megvalósítania; számára egyértelmű volt, hogy a birtokos osztálynak. Nem válaszolt arra a kérdésre, hogy miként alakuljon a magyarok viszonya Bécshez, hogyan oldják meg az égető nemzetiségi kérdést (mindig a tolerancia híve volt, minden nemzetiség számára elismerte az önazonossághoz, az anyanyelvhez, a saját kultúrához való jogot). S végül kikerülte azt a kérdést is, hogy miként kell fel felszámolni a feudalizmust (Magyarországon ekkor kilencmillió jobbágy élt). Az évek múlásával ezek az elhallgatott, háttérbe szorított kérdések váltak a legégetőbbekké. Az új korszak beköszöntét felgyorsította Széchenyi saját reformtevékenysége. Idővel elmaradoztak tőle a korábbi tisztelői, tanítványai, barátai (köztük Wesselényi is), akik az övénel jóval nagyobb radikalizmust tartottak szükségesnek a reformok terén. Széchenyi makacsul védelmezte álláspontját, mindenkiel vitába szállt – küzdő oroszlánhoz is hasonlították. Ám viszonylag kevés eredményt ért el szenvedélyes érveivel, nem mindennapi teljesítményével, tekintélyének hatalmával: az idő fokozatosan túlhaladta őt, egyre inkább partvonalra került. Még mennydörgő volt a hangja, de a nemzet példaképe mindinkább a fiatal, szegény köznemes, Kossuth Lajos lett. Ő mindenre villámgyorsan reagált, lenyűgözően beszélt, és nem korlátozta semmi. Azt is tudta, mivel tartozik Széchenyinek; tudta, hogy a gróf életművének ő a folytatója. Ő, aki 1840-ben „a legnagyobb magyar”-nak nevezte Széchenyit. Széchenyi ehhez a minősítéshez tartózkodóan viszonyult, de a nemzet elfogadta Kossuth meghatározását.

Az események gyorsan követték egymást, a forradalmi változásokról, a galíciai felkelésről, a párizsi forradalomról érkező hírek mindinkább felkavarták a kedélyeket. Az 1848. március 13-án Bécsben kitört revolúció döntő hatást gyakorolt a magyarországi történésekre. A konzervatívokat sarokba szorították. Még Széchenyi is megbékélt Kossuthtal, s tárcát vállalt a Batthyány-kormányban. Mint ismeretes, egy idő múltán Bécs és a konzervatívok ellentámadásba mentek át, a bécsi udvar pedig – ravaszul manipulálva a nemzetiségeket és segítségül hívva a cári hadsereget – végül is elérte a célját. A magyar forradalmat

levették, s beköszöntöttek a terror nyomasztó évei, Haynau, majd Bach korszaka.

Eközben Széchenyi a Bécs környéki döblingi ideggyógyintézetben sötét gondolataitól gyötörtén mániákusan vádolta magát, hogy a történekeért őt terheli a felelősség. Senkit se akart látni, se a feleségét, se a gyermekeit. Külsőjét végletesen elhanyagolta. A magának „bebeszél” szörnyű bűnök nyomasztó súlyától összeroskadva, pokoli kínok között vergődött. Íme, „a legnagyobb magyar portréja” ebből a korból. A nemzet pedig mindennapi gondjai közepette elfeledkezett róla, mígnem Széchenyi egyszer csak újra hallatott magáról. Egy időre visszanyerte régi intellektusát és lelki egyensúlyát. Ismét látogatókat fogadott, terveket szőtt a nemzet megsegítésére, s még azt is megkísérelte, hogy lépéseket tegyen az udvarral való kiegyezés irányába. De végül megszabadult e vágyálmától, metsző nyelvű szatírárt írt a regnáló hatalomról. Ezt követően szoros megfigyelés alatt tartották. A még szigorúbb ellenőrzéstől, amelynek a színhelye a zárt osztály lett volna – e lehetőséget kilátásba is helyezték a számára! –, egy pisztolylövés szabadította meg 1860. április 7-éről 8-ára virradó éjszaka.

Széchenyi életrajzában olyan kérdések fogalmazódnak meg, amelyek akkoriban a mi lengyel életünkben is előtérbe kerültek – igaz, más összefüggésben és más időrendben (például „a harcolni vagy nem harcolni?” dilemmája az 1830–31-es szabadságharcra kapcsolatban; a szorgos napi aprómunka az 1863–64-es lengyel szabadságharc leverése után; a reformok, az ország felosztását végrehajtó hatalmakhoz való lojalitás kérdése). Hasonló drámákat átélő hőseket ugyan felfedezhetünk a XIX. század lengyel történelmében is (példáéként említhetjük Zygmunt Krasińskit), de vele szorosabb értelemben is rokonítható rendkívüli személyiségeket a korabeli Lengyelországban aligha találhatunk. Talán Aleksander Wielopolski emlékeztet még némileg rá, akit kora Hamletjeként ábrázolt a festő Jacek Malczewski. Ám a cár bizalmasának tartott Wielopolski az 1863–64-es szabadságharc leverése előtt közel sem örvendett akkora tekintélynek, mint amekkorával Széchenyi rendelkezett Magyarországon. Bizonyosnak mondható, hogy – magát a reformtevékenységet tekintve – Széchenyihez legközelebb a nála három nemzedékkel idősebb Andrzej Zamoyski áll.

*

Mi kapcsolta őket össze? Mindketten ismert arisztokrata családok sarjai voltak, gazdag mágnások, akik meg voltak győződve az országukban végrehajtandó rendszerbeli és jogi alapelvek, társadalmi viszonyok demokratizálásának szükségességéről. Nagy hazafiaknak bizonyultak, akik a legnagyobb áldozatra is készek voltak a haza javára és *pro publico bono*.

Ezzel együtt reformtevékenységükben mindkettőjüket – a felvilágosodás szellemének megfelelően – elsősorban észérvek vezérelték. A társadalmi igazságosság, illetve az ember vele született szabadságának ideáit is racionális alapon közelítették meg. Meg voltak győződve arról, hogy a szóban forgó eszmék – ha sikerül a mindennapi élet színterén megfelelően alkalmazni őket – felszabadítják a társadalmi energiákat, és morálisan megalapozzák a harmonikus társadalmi rendszert.

Jellemző, hogy mindketten tudatában voltak a gyakorlati cselekvés szükségességének, legyen szó első-

sorban a bank- és hitelrendszer, az ipar, a közlekedési infrastruktúra és a szállítási eszközök fejlesztéséről. Ugyanakkor jellemző és tanulságos az is, hogy Zamoyski életművét, azaz a törvénykönyvét az 1780-as szejm mint felforgató és antiklerikális művet elvetette, míg Széchenyi megízlelhette és élvezhette reformmunkálatainak gyümölcseit. A Nemesi Köztársaság társadalma akkor még nem érett meg a radikális változásokra. Andrzej Zamoyski tervének egyes elemeit tizenegynéhány évvel később beépítették a május 3-i Alkotmányba, de igazából csak 1830 után, vagyis Széchenyi korában ismerték fel rendkívüli értéküket.

Sajátos paradoxon rejlik abban is, hogy Zamoyski elégedetten halhatott meg, mivel az említett 1791-es országgyűlés elfogadta a haladó szellemiségű május 3-i alkotmányt, míg Széchenyi kétségbeesve, a nemzete sorsáért aggódva, a beteljesületlenség érzésével vált meg a földi élettől.

Fordította: Kovács István

A kastély titka (olaj, vászon, 70 × 70 cm, 2017)